

Aineisto koostuu datasta, jota on kerätty tutkimus-ajanjaksolta (1740-luvulta 1900-luvulle) noin sukupolven välein valituilta poikkileikkausvuosilta. Tutkimuksen perusyksiköksi on valittu vuoden 1806 kantonit, jotka olivat kunnan jälkeen pienin hallintoyksikkö. Anakronistinen valinta on toki ongelmallinen, mutta mahdollistaa mikrotason ilmiöiden tutkimuksen. Pienemmän perusyksikön käyttäminen olisi jo estänyt tutkimuksen tekemisen, suurempi taas estänyt pääsemisen aineiston konkretiaan.

Vertaislainaamisen kannalta tärkeää oli kirjoittaa annetut lainat muistiin. Länsi- ja Keski-Euroopassa (Britteinsaarilla lukuun ottamatta) notaarit vastasivat rahvaan kirjallisten asioiden hoitamisesta. Ranskassa oli kattava notaariverkosto jo varhaismodernilla ajalla, ja ajoittain notaarit jopa kilpailivat keskenään asiakkaista toisin kuin saksalaisilla alueilla, jossa yksittäinen notaari piti alueellista monopolia. Ranskassa yksi notaari vastasi keskimäärin kahdeksan kylän kirjallisten asioiden hoitamisesta. Notaarit kirjasiivat muistiin paitsi velat myös esimerkiksi avioliitot sekä mainetodistukset.

Notaarien tarve oli suurempaa maaseudulla, jossa kirjoitustaito oli harvinaisempaa. Kiinnostavasti kirjoitustaidon vähittäinen yleistyminen ei suoraan vähentänyt notaarien palveluiden käyttöä, vaan yhteiskunnan kirjallisuudessa notaareihin turvattiin jopa entistä useammin. Isommissa asutuskeskuksissa asuvat ihmiset solmivat luontevasti luottosuhteet lähempänä asuvien ihmisten kanssa. Velanoton syyt on yleensä merkitty lähteisiin tutkijan kannalta harmillisen ylimalkaisesti tyyliin ”lainasi omiin tarpeisiinsa”.

Notaarien ylläpitämät tiedot myönneistä lainoista osoittavat, että noin kolmannes ranskalaisista osallistui luottomarkkinoihin. Kirjoittajat huomauttavat kuitenkin, että heidän aineistonsa ei tietenkään kata koko luottomarkkinaa, sillä kaikki arkisena naapurina annetut lainat eivät päätyneet notaarien kuittaamaksi. Kirjoittajien mukaan kolmannes väestöstä on suurempi osuus kuin monissa nykypäivän kehitysmaissa, joissa taloudellinen kehitys on tuskallisen hidasta. Tätä voidaan pitää argumenttina luottomarkkinoiden suuresta merkityksestä talouden pitkäaikaiskehitykselle.

Teoksessa notaarit eivät näyttäyty vain velkojen muistiinmerkitsijöinä. Notaarit tunsivat luoton osapuolet, joten he toimivat välittäjinä ja saattoivat jopa osaltaan järjestää luottosuhteen. Epäsymmetrisen informaation ongelman kannalta heidän tietämyksensä ihmisten maineesta ja rikkomuksista oli tärkeää. Notaarien keskinäinen kirjeenvaihto mahdollisti heidän toimintansa myös orastavan pankkilaitoksen kanssa.

Pankkijärjestelmän kehittymisen on ajateltu syrjäyttäneen vertaislainaamisen ja tehneen notaarit tarpeettomiksi. Historiallinen todellisuus näyttäisi olleen monimuotoisempi, eikä pankkilaitoksen paremmuus ollut itsestään selvää voittokulkua. Pankkilaitos levisi

hitaasti, ja suurelle osalle lainanhakijoista kävelymatka lähimpään pankkiin oli 1800-luvulla liian pitkä. Pitkän aikaa orastava pankkilaitos ja notaarijärjestelmä toimivat kuitenkin rinnakkain ja jopa toisiaan tukien. Itse asiassa pankkilaitos näyttää syntyneen ensin sinne, missä luottotoiminnalla oli jo vanhastaan perinteet, sen sijaan että pankkilaitos olisi synnyttänyt luottomarkkinat. Varhaisten pankkien palvelut näyttävät myös olleen hieman erilaisia luottosuhteita, kuin mitä notaarien kautta haettiin. Pankit korvasivat notaarit Ranskassa kokonaan vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Kilpailutilanteitakin syntyi, kun notaarien palvelut laajenivat kattamaan pankkien toimintamuotoja ja tämä uhkasi pankkien toimivuutta.

Erityisiä vikoja teoksesta ei sinänsä löydy, mutta teos hyötyisi siitä, että yhteiskunnan ja talouden laajojen muutoksien, vaikkapa teollistumisen, vaikutuksia luottomarkkinoiden toimintaan avattaisiin tekstissä vielä hivenen enemmän. Lisäksi sosiaalisista ja kulttuurisista tekijöistä kiinnostunut lukija kaipaisi enemmän kuvausta luottomarkkinoiden arkipäivän toiminnasta. Aihetta ilmiötasolla käsittelevä teksti tuskin mainitsee luottosuhteita solmineiden henkilöiden nimiä, saati mitään motiiveistaan. Teoksen paikka historiallisen luottomarkkinatutkimuksen kentällä onkin näyttävä nimenomaan kvantitatiivisesti luottomarkkinoiden merkitys, siinä missä esimerkiksi Fontainen näkökulma on kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisempi.

Kokonaisuudessa Hoffmanin ja kumppaneiden teosta voi suositella yhteiskunta-, talous- ja sosiaalishistorian makrotasosta kiinnostuneille lukijoille olivatpa nämä opiskelijoita tai tutkijoita. Satunnaisluki-jalle, ”suurelle yleisölle” teos lienee turhan tekninen. Teos esittelee kattavasti luottomarkkinoiden kehitystä pitkällä aikavälillä, ja viime vuosina julkaistut muut teokset aiheesta paikkaavat teoksen puutteita oivallisesti.

Heikki Kämäräinen, FM

Kuva Venäjistä tarkentuu, ryssävihan syvät juuret

Kari Tarkiainen:

Moskovalainen Ruotsi, Suomi ja Venäjä 1478–1721. SKS Helsinki 2022, 432 s. ISBN 978-951-858-574-2

Vuonna 1986 Kari Tarkiainen julkaisi tutkimuksen *Se Vanha Wainooja. Käsitykset itäisestä naapurista livana Julmasta Pietari Suureen*. Alunperin kirja oli ilmestynyt vuonna 1974 ruotsiksi nimellä *Vår Gamble Arffinde Ryssen*. Samasta teemasta Tarkiainen julkaisi vuonna 2017 tutkimuksen *Moskoviten. Sverige och Ryssland 1478–1721*. Suomeksi hieman modifioitu teos ilmestyi vuonna 2022 nimellä *Moskovalainen, Ruotsi, Suomi ja*

Venäjä 1478–1721. Kyseessä on ajanjakso, jolloin mon-golikaanikunta muuttui eurooppalaiseksi imperiumiksi.

Teosten ilmestymisen väliä on 36 vuotta, ja tuona aikana on ilmestynyt runsaasti uutta tutkimusta, jota kirjoittaja on teoksessaan hyödyttänyt. Vanhemman julkaisun tavoin uusikin kirja on kuvatutkimus perustuen läntisiin arkistolähteisiin ja läntiseen tutkimukseen. Uudessa tutkimuksessa on aiempaa enemmän lähteitä Viron ja Latvian arkistoista.

Kuvatutkimuksen avulla voidaan selvittää käsityksiä, jotka yleisölle ovat muodostuneet kohteesta. Kuva on mitä suurimmassa määrin propagandaväline, jolla on moninaisia käyttötarkoituksia viholliskuvasta ystävyyden rakentamiseen, kunkin aikakauden poliittisten tarpeiden mukaan. Tarkiainen on todennut, ettei lähde ole sama kuin todellisuus. Hän on pysähtynyt kuvaan ja jättänyt todellisuuden tutkimatta. Jälkimmäinen on vaikeasti selvitettävä ja määriteltävissä sekä vaatii venäjän taitoa. Vuosikymmenien kuluessa läntinen tutkimus on laajentunut, ja sen avulla kirjoittaja on syventänyt Venäjän kuvaa. Suomenkielinen versio ei ole pelkkä käännös, vaan kirjoittaja nostaa esiin Suomen merkityksen Venäjän suurteiden hoidossa.

Naapureille Venäjän kehitys ja kuva ovat politiikkaa, joka näkyy myös Tarkiaisen tutkimuksissa. Suomettumisen kausi vaikutti tutkimukseen, kun valtiovalta sekä julkinen keskustelu pyrkivät lähentämään Suomea ja Venäjää. Kyseessä oli usko konvergenssiin, joka johtaisi vastakohtien poistumiseen ja maailmanrauhaan. Neuvostoliiton romahdettua tilanne muuttui. Tarkiainen tuo esiin Venäjän kehityksen viimeisten viiden vuoden aikana ja kertoo sen tulevan paremmin ymmärretyksi vanhaan historiaan perehtymällä. Suomessa erityisesti päättäjien ja mediaedustajien olisi syytä perehtyä naapurimaamme historiaan Tarkiaisen kirjan avulla. Samalla voitaisiin päästä eroon vanhentuneista käsityksistä ja toiveista.

Tutkimuksen päätavoitteena on esitellä Venäjän kuvaa synnyttäneitä lähteitä ja niiden reittejä länteen. Täten selvitetään kuinka lähteet ovat luoneet Venäjän kuvaa, ja kuinka syntyneet lähdekäsitteet ovat sitä muuttaneet. Perustavaa laatua oleva ongelma on venäläisten lähteiden puute ja venäläisen tutkimuksen sivuuttaminen. Vertaamalla käytettyjä lähteitä venäläiseen todellisuuteen tutkimus olisi saanut syvyyttä. Tämä puute on todella valitettavaa, koska viimeisen parin vuosikymmenen aikana Venäjän arkistot olivat auki, ja samaan aikaan ilmestyi runsaasti aihepiiriä koskevaa tutkimusta. Nyt tilanne on muuttunut Putinin valtakunnan sulkeututtua.

Teoksen jäsentely on kronologis-temaattinen, ja otsikot ”Kasvavan Venäjän aika”, ”Ruotsin tie suurvallaksi”, ”Rauhanomaisen diplomatian vuosikymmenet”, ”Kielellinen koneisto”, ”Käännyttäminen ja uskonto”, ”Kaupankäynti”, ”Eurooppalainen Venäjä syntyy” kuvaavat

päälukujen sisältöä. Loppuluvuissa ”Venäjä-kuvan ulottuvuudet” ja ”Jälkikuva-näkemyksen kasvun ja toistumisen ongelmasta” yhdistetään tutkimuksen tulokset.

Teoksen kuvitus on huolellista ja kuvat täydentävät tekstiä. Arkistomiehen huolellisuudesta kertovat yksityiskohtaiset kartat mittakaavoineen ja selityksineen. Teoksen sivuilta ilmenee vuosisatojen kuluessa syntynyt ruotsalaisten Venäjää koskevien lähteiden kokonaisuus, joka vaihtelee tieteellisistä tutkimuksista lyhyisiin matka- ja propagandakertomuksiin. Ruotsi on ainoa Venäjän naapuri, joka ei ole kokenut tuhoisia vallankumouksia ja miehityksiä. Siksi siellä ovat säilyneet monet arkistolähteet lähes katkeamattomina sarjoina. Ainoan poikkeuksen muodostaa Tukholman linnan palo toukokuussa 1697, jolloin paljon keskushallinnon keskeisiä arkistoja tuhoutui. Joka tapauksessa ruotsalaiset arkistot ovat aarreaitta tutkittaessa läntistä Venäjä-kuvaa, mutta lähteiden vanha ruotsi estää niiden laajan kansainvälisen käytön. Aikaisemmassa tutkimuksessaan Tarkiainen lainasi pitkiä jaksoja lähteistään, jotka koostuivat kronikoista, kirjeistä ja matkakertomuksista. Nyt lainaukset ovat jääneet lyhyiksi, ja kirjoittaja erittelee lähteitä.

Tarkiainen erottaa suomalaisen Venäjä-kuvan ruotsalaisesta maantieteellisten ja historiallisten syiden perusteella. Vaikka Suomi kuului käsiteltynä aikana Ruotsiin, valtakunnan itäosa oli tiiviissä yhteydessä Venäjään. Pohjanlahden länsipuolella Venäjä oli kaukainen ja vieras, vaikka Tukholman keskushallinto oli yhteydessä Venäjään, ja vanhassa kaupungissa oli venäläinen kauppakartano. Tärkeimmät Venäjä-yhteyksien ylläpitäjät olivat Viipuri ja Riika.

Pähkinänsaaren rauhaa (1323) edeltänyttä historiaa Tarkiainen pitää myyttisenä ja aloittaa tutkimuksen tuosta edelleen kiistanalaisesta rauhasta. Aikaan liittyy mongolivalloitus, joka alisti Venäjän idälle ja antoi liikkumatilaa lännelle. Monin esimerkein kirjoittaja tuo esiin mongolien vaikutuksen Venäjän kehitykseen. Valloitus eristi Venäjän lännestä 250 vuodeksi. Ruhtinaat joutuivat tekemään kumarrusmatkoja kaanin hoviin ja vannomaan uskollisuutta. Tämä tarkoitti sitä, että valta perustui kaanin suosioon eikä ruhtinas ollut riippuvainen kansan kannatuksesta. Tämä oli perusta rajattomalle itsevaltiudelle. Ainoastaan Novgorod ja Pihkova säilyivät tuholta ja valloitukselta. Nekin joutuivat mongolien vasalleiksi, mutta säilyttivät yhteydet Hansaan ja ylipäänsä Itämeren piiriin. Kun ne joutuivat Moskovan valtaan vuonna 1478, Ruotsin naapuriksi tuli Moskovan suuriruhtinaskunta, joka jatkoi levittäytymistä länteen.

Iivana III hyökkäsi vuonna 1495 Karjalaan, Savooneen ja Pohjanmaalle. Tuolloin alkoi ns. ”suuri venäläissota”, joka vaikutti syvällisesti kansan Venäjä-kuvaan. Rauha solmittiin vuonna 1497 Moskovan tsaarin eikä Novgorodin ruhtinaan kanssa. Täten konkretisoitui uusi geopoliittinen tilanne. Idässä ei enää ollut Novgorodin

kauppasavaltalta, vaan Moskova, jonka laajentamisen livana III oli ottanut tehtäväkseen. Novgorod oli eurooppalainen, mutta Moskova oli omaksunut mongolien perinteet. Sen kokivat Moskovassa vierailevat läntiset lähetystöt.

Tarkiaisen mukaan vallan siirtymisen aggressiiviselle Moskovalle muutti Ruotsin suhteen itäiseen naapuriin. Se koettiin uhkaavaksi ja pelottavaksi. Kehitys vaikutti eri tavoin Ruotsin ja Suomen Venäjä-kuvaan. Ruotsille Venäjä oli vieras naapuri, mutta Suomessa Venäjä nähtiin turvallisuuskysymyksenä. Seuraavina vuosikymmeninä käydyistä sodista kirjoitettiin propaganda kronikoita, ja varsinkin ruotsalais kronikoissa ylistettiin ruotsalaisten voitokkuutta ja esitettiin venäläiset barbaareina, jotka tuhosivat valloittamiaan maita ja surmasivat niiden asukkaita silmittömästi. livana III:n politiikka venäläisten maiden yhdistämiseksi jatkoi hänen poikansa Vasili III ja pojanpoikansa livana IV. Viimeksi mainittu jatkoi Moskovon vallan levittämistä itään mongolien kaanikuntien heikennyttyä. Hän ei unohtanut länttäkään ja lähetti vuonna 1576 edustajiaan keisari Maximilian II:n luo, jota hän piti vertaisenaan, mutta Kustaa Vaasaa ja hänen poikiaan livana IV piti vallan-anastajina ja nousukkaina. Lännessä tavoitteena oli Liivinmaan ritarikuntavaltion kukistaminen ja pääsy Itämerelle. Baltiassa jouduttiin sotaan Ruotsia vastaan, joka myös halusi hyötyä ritarikunnan heikkoudesta. Paitsi Baltiassa Ruotsi aiheutti ongelmia myös luoteessa, jossa karjalaiset ja savolaiset kaskitalonpojat olivat tunkeutuneet yhä idemmäs. Uuden reitin länteen livana IV sai pohjoisesta englantilaisten avattua kauppareitin Jäämeren kautta Vienanmerelle.

Tarkiainen referoi rauhanneuvotteluista syntyneitä asiakirjoja ja matkakertomuksia kuten Ruotsin lähettiläiden muun muassa Paaveli Juustenien matkakertomusta Moskovaan vuonna 1569 yksityiskohtaisesti. Koska lähetystöä kohdeltiin huonosti, tuli matkakertomuksesta hyvin Moskova-vastainen. Ruotsi ja Venäjä joutuivat niin sanottuun Liivinmaan sotaan vuosina 1570–1595. Tarkiaisen mukaan tuo sota vaikutti ratkaisevasti seuraavien vuosisatojen suomalaisten Venäjän kuvaan.

livanan pojan Fjodorin kuoltua vuonna 1598 Moskovon valtakunta joutui sekasorron tilaan smutaan (ven. смута). Se päättyi vuonna 1613, jolloin Mikael Fjodorovitš Romanov valittiin tsaariksi. Smutan aikana Puola oli Venäjän päävihollinen, jota vastaan sotiva Moskova ei kyennyt estämään Ruotsin levittäytymistä Baltiaan ja Karjalaan. Venäjän ja Puolan suhde jää teokseen vähälle huomiolle, vaikkakin kirjoittaja tarkastelee enemmän Ruotsin ja Puolan suhteita. Tarkiainen osoittaa, että luterilaiselle ja puhdasoppiselle Ruotsille Puola oli paljon pelätymmpi vihollinen kuin Venäjä.

Stolbovan rauhaa edeltäneitä neuvotteluja Tarkiainen käsittelee yksityiskohtaisesti ja tuo esiin geopolitiittisen näkökulman, joka on pysynyt vuosisatoja Venäjän Itämeren politiikan keskiössä. Oppihistoriallisesti mielenkiintoinen luku on ”Kielellinen koneisto”. Siinä tarkastellaan venäjän kielen taitoa ja tulkkeja, jotka olivat keskeisiä henkilöitä Venäjä-suhteiden hoidossa. Luvussa ”Käännäntäminen ja uskonto” kirjoittaja osoittaa, etteivät toiveet ja kuvitelmat venäläisten muuttumisesta meidän kaltaisiksi ole nykypäivää, sillä suurvalta Ruotsi halusi käännäntää venäläiset luterilaisiksi. Nostamalla Kustaa II:n Adolfin veli Kaarle Filip tsaariksi haluttiin varmistaa Ruotsin ja Venäjän ystävyys sekä työntää Ruotsin itäraja Ruijan rannikolle ja Vienan merelle. Silloin Ruotsi olisi saanut monopolin Venäjän kauppaan. Novgorodilaiset halusivat hyväksyä ruotsalaisen tsaarin, mutta moskovalaiset valitsivat tsaariksi Moskovon patriarkan Fjodorin pojan Mihailin vuonna 1612. Siitä alkoi Moskovon vahvistuminen, jos kohta sitä ei heti Ruotsissa tajuttu.

Maat solmivat vuonna 1617 Stolbovan rauhan, jota seurasi vuosikymmenien rauhallinen kausi Ruotsin ja Venäjän suhteissa. Rauhan oloissa maiden väliset kontaktit lisääntyivät ja kauppa kasvoi. Tukholman vanhassa osassa oli venäläinen kauppakartano ja ruotsalaisia – tosiasiaassa Baltian saksalaisia – oleskeli jatkuvasti Moskovassa, missä he muodostivat huomattavan osan kaupungin ”saksalaisesta kylästä” ( ).

Suomen kannalta oli vahingollista, että Ruotsin ulkopoliittikan painopiste kääntyi etelään. Puola ja Tanska olivat perinteisiä Ruotsin vihollisia, joita vastaan sodittiin jatkuvasti. Ruotsin osallistuminen 30-vuotiseen sotaan vaikutti myös keskeisesti Tukholman ulkopoliittisiin tavoitteisiin. Samanaikainen Venäjän sotilaallinen ja taloudellinen vahvistuminen jäi ruotsalaisilta huomamatta. Seuraukset koettiin Suuressa Pohjan sodassa.

Tutkimuksensa lopuksi Tarkiainen vertailee ruotsalaisia ja muualla Euroopassa julkaistuja Venäjän kuvauksia. Hänen mukaansa ruotsalainen Venäjän kuva oli selvästi muuta Eurooppa parempi. Vuosikymmenien kuluessa tieto kasvoi, jolloin mielipiteiden ja stereotyyppien osuus väheni.

Kun verrataan teoksia *Se Wanha Wainooja. Käsitteet itäisestä naapurista Pietari Suureen ja Moskovalainen Ruotsi, Suomi ja Venäjä 1478–1721* toisiinsa, voidaan todeta kirjoittajan tietämyksen vuosikymmenien kuluessa lisääntyneen. Samalla hän antaa tuhdin tietopaketin Venäjän historiasta. Työllään kirjoittaja näyttää tietä uusille tutkimuksille. Suuren Pohjan sodan jälkeinen periodi Haminan rauhaan olisi mitä tärkein tutkimuskohde.

Alpo Juntunen, emeritusprofessori
Maanpuolustuskorkeakoulu